

Márton László *M. L., a gyilkos* című könyvének fordítói kihívásairól

Ha valaki arra kényszerítene, hogy mindenáron találjak ki, önmagamból kiindulva, egy negatív szociopoétikai definíciót a műfordítóra, akkor az a definíció valahogy így hangozhatna: A műfordító alapjában véve egy irodalmi csaló és manipulátor. Az már persze más lapra tartozik, hogy neki még a töredékét sem fizetik meg annak, amit az ilyenfajta kulturális téren elévülhetetlen érdemű manipulációival megérdemelt volna. Ily módon őt más társadalmi területeken tevékenykedő manipulátorokhoz képest (politikuskok, kereskedők, bankárok, sportolók, a szórakoztatóiparban dolgozók stb.) koldusnak is lehetne nevezni, ám ez nem csökkenti azt a manipulatív potenciált, amellyel egy műfordító rendelkezik, s nem csorbítja a rendelkezésére álló csalási teret. A műfordító ilyenfajta machinációiban sokszor önkéntesen, nagy örömmel (azért, mert könyvük megjelenik egy másik nyelven, valamint a szerzői jogokért zsebre tehető pénzért is) maguk a szerzők is részt vesznek azáltal, hogy a fordítót tudatosan arra ösztökélik, hogy ilyenfajta kulturális csalásokat és manipulációkat hajtson végre.

Ez a tudatos (poétikai) manipulációra alkalmas tér még nagyobbak látszik, minél kisebb, a célnyelvi közönség számára ismeretlenebb az adott forrásnyelvi kultúra és irodalom. Ezen a „kicsinységi” tényen sajnos vajmi keveset változtat az, ha egy szomszédos nyelvről és kultúráról van szó, ráadásul egy olyan szomszédos nyelvről és kultúráról, melynek beszélői és birtokosai (vagy inkább ismerői) egy jelentős hányada az adott forrásnyelvi kultúrában (is) létezik, fontos és elkerülhetetlen kisebbségi etnikai tényezőként. Érdekes, hogy az elvárásokkal ellentétben ilyenkor a potenciális kompetens, a fordítást ellenőrző és kritikai görcső alá tevő szakemberek száma mintha csökkenne is, vagy, fogalmazzunk inkább úgy, nagy azoknak a szakembereknek a száma, akik mindenféle baráti, kollegiális vagy

haszonelvű oknál fogva egyszerűen nem hajlandóak esetleg negatív kritikával illetni egy adott fordítást. A manipulátorok (értsd: a fordítók) ily módon szabad kezet kapnak arra, hogy viszonylag kis pénzért gyakorlatilag azt csináljanak, amit akarnak: hogy szabadon válasszák ki a lefordítandó műveket, és hogy saját (reménykedhetünk abban, hogy legjobb) belátásuk szerint alakítsák át azokat. De ez még mindig nem minden. Ha ugyanis a fordító kedvet kap arra, hogy elmagyarázza, legitimálni próbálja vagy álszerűen kritizálja önnön megoldásait, illetve valami módon jobban megvilágítsa saját manipulációit, akkor egy ilyen fordító-manipulátornak akár a metamanipuláció egyedülálló alkalmá is kínálkozhat.

Amikor tehát saját fordítói tapasztalataimról írok, akkor tudatában kéne lennem feladatomban eme metamanipulatív jellegével is. Jelen esetben néhány műhelytitok feltárása erejéig azokról a problémákról szeretnék szót ejteni, amelyekkel Márton László *M. L., a gyilkos* című, 2012-ben megjelent kötetének szerb nyelvre való átültetése folyamán szembesültem. Az első problematikus adat egy filológiai tény. Mártonnak, az Európa-szerzte elismert magyar kortárs szerzőnek ez az első szerb nyelven megjelent kötete. Az első, teljesen jogosan (ráadásul kritikai éllel) feltehető logikus kérdés az lehetne, miért épp ezt a kötetet vélte fordításra érdemesnek a fordító, és miért nem a neves szerző valamely más, fontosabb, nagyobb kritikái visszhangot keltő, más nyelvekre is lefordított művét?

Amikor a fordító egyáltalán nem igazodik egy adott szerző műveinek a kánon és az eddigi kritikai recepció által kijelölt helyéhez, amikor úgy mond ügyet sem vet az adott szerző műveinek értéki hierarchiájára a forrásnyelvi kultúrában, akkor egy ilyen önkényes lépés azonkívül, hogy a fent említett fordítói manipulációk ékes bizonyítéka, még tudatos kockázatvállalás is, hiszen a fordító nem tudhatja előre, hogy milyen visszhangot kelt a fordítás a célnyelvi kultúrában. Ő valójában még azt sem tudhatja, hogy egy adott szerző kánon által megerősített művének jó lesz-e a célnyelvi fogadtatása, lesz-e ilyen egyáltalán, ám ilyen esetben azzal szabadkozhat, hogy „a mór megtette kötelességét”, hiszen egy kanonikus művet fordított le. Ám olyan esetben, amikor egy kevésbé jól fogadott művet fordít le egy másik nyelvre, az esetleges fogadtatási fiaskó terhe leginkább a fordító vállát nyomja. Hogy mégis épp ezt a három elbeszélésből (vagy inkább lazán összefüggő kisregényből) álló Márton-kötetet választottam, annak van egy viszonylag érthető, kézzelfogható magyarázata. Annak tudatában, hogy ez a magyarázat is a fent említett metamanipulatív fogások közé tartozik, mégis kifejtem. Ebből a műből ugyanis többé-kevésbé hiányzik mindaz, ami évtizedek során Márton László sajátos védjegyévé vált: hiányzanak belőle mindazok a szöveggörnyezetben fellelhető, rend-

kívül fontos adatok, allúziók, metatextuális játékok és hivatkozások, mindazok a történelmi, specifikusan magyar, illetve monarchiabeli utalások, valamint az ezekből keletkező viccek, tréfák vagy tragikus kicsengésű következtetések, amelyek rendkívül nagy mértékben, ilyen kulturális tudás híján, megnehezítenék a szerb olvasónak a Márton-művek érdemi befogadását. Az *M. L., a gyilkos* történetei viszont összefüggő, viszonylag klasszikus módon megírt, „követhető”, nem túl nagy történelmi tudást igénylő narratív szerkezetek, olyan írások, melyek nem követelnek az idegen nyelvi, más kulturális kontextusba beágyazott olvasótól semmiféle „szuperképességet”, nem várják el tőle, hogy posztmodernista textuális és metatextuális rébuszok megfejtésébe bocsátkozzon. Maguk a történetek tematikája is viszonylag közel állhat a szerb olvasó horizontjához: a kőkemény, az értelmiségi fiatalokat különleges előszeretettel megalázó katonai szolgálat Magyarországon a hetvenes évek második felében, amelyről az első történet szól, egy háromgyermekes magyar család rendkívül kockázatos horvátországi nyaralása a délszláv háború kellős közepén, 1993-ban, amelyet a második történet ír le igen színesen és szellemesen, valamint a harmadik történetben ábrázolt egyetemi élet a nyolcvanas évek Budapestjén. Nem arról van itt szó, hogy fordítóként lebecsülném a potenciális, magyarul nem tudó szerb olvasók történelmi-tárgyi tudását, hanem arról, hogy hol lehet meghúzni egy (ideális) szerb olvasó kulturális-tárgyi tudásának a határait jelen esetben. Egy olyan művet szerettem volna tehát megkomponálni szerb nyelven, amelyet viszonylag gyorsan, élvezettel lehet olvasni. Az, hogy viszonylag gyorsan, könnyedén lehet(ett)-e fordítani, az már egy más kérdés, amelyre a szöveg folytatásában próbálok válaszolni.

Létezik egy olyan terület, amelyen a fordító felelőssége még nagyobb, még közvetlenebb, mint a mű kiválasztásában (magában a kiválasztásban persze más, irodalomszociológiai, irodalompolitikai, vagy akár egyenesen irodalmon kívüli, anyagi vagy reklámmegfontolások is közreműködhetnek). Itt egyértelműen magáról a fordítás területéről van szó, vagyis a fordítás célnyelven való megformálásáról. A fordító felelősségét e téren még inkább fokozza, amikor egy adott szerző könyve a legelső, amely a célnyelven megjelenik. Nem mindegy ugyanis, milyen bevezető hangnem, akkord fog majd csengeni a potenciális olvasók fülében, amikor a szerző következő műveire várakoznak majd az elsőnek ismeretében. Ezért az adott szerzőről való nyelvi képnek a megformálásáért csakis a fordító felel, ő az, aki megadhatja, illetve akinek meg is kell adnia a szerzőre vonatkozó bevezető akkordot, még akkor is, ha a szerző minden következő könyvében tudatosan vált (stílus)regisztert.

Az *M. L., a gyilkos* című elbeszéléskötetet, vagy inkább „regényfejezetkötetet” stilisztikailag akár úgy is lehetne értelmezni, mint a szerző eddig más könyvekben felhasznált, megcsillantott irodalmi-művészi fogásainak egyfajta gyűjteményét, kompendiumát: a jelentésekkel való szellemes játszadozást, a bevett nyelvi fordulatok szó szerinti felbontását, értelmezését, a decentrátságot, a szereplők palettájának gazdag diszperzivitását, illetve egy meghatározó főszereplő hiányát (bár persze vannak olyan Márton-regények is, amelyeknek markáns főszereplőik vannak, gondoljunk csak Batsányira a *Minerva búvóhelyében*), valamint a szereplők és mellékszereplők neveivel és beceneveivel (gúnyneveivel) való, gyakran eltúlzott játékok.

Ha Wittgenstein híres, nyelvre vonatkozó sakk hasonlatát (miszerint a nyelv egy meghatározott számú szabályok kombinációja, ám a kombinációk száma elvileg végtelen, tehát, bármi újat létre lehet még hozni a nyelvben) műfordítói szemmel gondoljuk tovább, akkor a fordítás folyamatát is egyfajta sakkpartinak tekinthetjük. Ám ez a sakkparti nagy kockázatokat, veszélyeket rejt magában. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy az eredeti mű szerzője általában nemzetközi nagymester, annak képességeivel van megáldva (máskülönben nem is kéne fordítani a műveit), akkor a hivatásos műfordító legjobb esetben is nemzeti szintű mester lehet. Tehát eleve művészi rangján felüli mester ellenében kell a sakktabla elé ülnie. És ami még rosszabb, tekintettel a két nyelv közti sokszor áthidalhatatlan, pusztán nyelvi (lexikális és nyelvtani) különbségekre, itt az alacsonyabb rangú mesternek kell alkalmazkodnia, illetve feláldoznia fontos figurákat ahhoz, hogy a döntetlent vagy legalább egy tisztes vereséget érjen el. Olyan játékba kényszerül tehát a fordító, amelyben eleve minimálisak az esélyei a döntetlenre. A döntetlen alatt itt a dinamikus ekvivalencia elvének való azon megfelelést értem, amely szerint egy fordításnak az a célja, illetve ideálja, hogy ugyanolyan vagy hasonló „effektust” kellene vele elérni a célnyelvi olvasónál, mint az eredeti műnek a forrásnyelvi olvasónál. A tábla másik oldalán ülő fordító ráadásul lépéshátrányban is van (fekete figurákkal játszik), és nem tudhatja előre, hogy egy figura feláldozása végső soron kifizetődik-e vagy sem.

Márpedig ennek a dinamikus fordítói ekvivalenciaelvnek megfelelően, néhány figurát egyszerűen muszáj (lesz) feláldoznia. Főleg olyan esetekben érvényes ez a feláldozási kényszer, amikor olyan játszadozó, szellemes (néhány kritikus szerint időnként erőltetetten szellemeskedő), ugyanakkor lenyűgöző tárgyi tudás birtokában levő szerzőről van szó, mint Márton László. Különösen a kötet első, illetve harmadik története bővelkedik olyan csapdákkal, vagy, hogy a téma szelleménél maradjunk, a katonai terminológiánál, olyan fordítói „aknákkal”, amelyeknél a szó szerin-

ti fordításhoz való ragaszkodás (lett légyen az a szerző irányában tanúsított egyébként jogos alázat vagy bármi másnak az eredménye) valójában az eredeti szelleméhez való hűtlenséget eredményezné. Ilyenkor inkább a kreatívabb, az úgymond „bátrabb” megoldások jelentik, jelenthetik a kvalitatív elmozdulást a dinamikus ekvivalencia legalább részleges elérésének útján.

Ebben az értelemben mindazok a problémák és kihívások, amelyekkel az első történet (*M. L., a gyilkos*) fordítója szembesült, nagy vonalakban néhány főbb csoportra oszthatók. E csoportok közül messzemenőleg a legtöbb problémát a nevek, jobban mondva a jelentéssel telített, vagy másképpen fogalmazva az ún. beszélő nevek okozták. Ha például szláv nyelvekről, illetve irodalmakról beszélünk, ma már szinte onomasztikai közhelynek számít, mennyire szerettek a nagy orosz klasszikusok beszélő neveket adni a hőseiknek: itt főleg Gogolra vagy Dosztojevszkijre lehet gondolni, és az ő felejthetetlen beszélő nevű hőseikre (Akakij Akakijevics, Nyetocska Nyezvanova, Raszkolnyikov, Razumihin stb.). Ilyenkor ezeket a műveket egy másik szláv nyelvre (pl. szerbre) átültetőnek (még akkor is, ha mindig résen kell lennie a hírhedt nyelvi „hamis barátok” miatt) nincs különösen nehéz dolga, hiszen semmi szükség ezeket a neveket megváltoztatnia. A beszélő nevek előfordulása természetesen szerves eleme a magyar irodalom néhány klasszikusának is, gondolhatunk itt pl. Kosztolányi regényeinek számtalan, ilyen vagy olyan módon beszélő nevű hősére (Vajkay Ákos, Íjas Miklós, Czifra Géza, Nyerges Árpád, Édes Anna, Patikárius Jancsi és még sokan mások). Nem véletlen tehát, hogy Papp György szemére is veti a Kosztolányi-regények szerb és horvát fordítóinak, miért nem volt merzük adaptálni, lefordítani ezeket a neveket.¹

Tverdota György is épp Kosztolányi Dezső kapcsán a neves szerző fokokozott „névtani érzékenységről” beszél.² Márton László, aki hatalmas irodalmi hagyományt épített be saját írásművészetébe, ha magyar irodalmi őseiről faggatnánk, nyilván kiemelné Kosztolányi prózáját. Ironikuságával, játékoságával, a tragikusba váratlanul átcsapó hangulatváltásaival valóban mintha Kosztolányi prózaművészete állna hozzá legközelebb, legalábbis ebben a kötetben. A játékos, beszélő nevek használatát azonban még Kosztolányihoz képest is fokozza Márton, méghozzá nem kis mértékben. Márton onomasztikai gazdagsága és leleményessége ellenére azonban a fordító dolgát mindenestre megkönnyíti az, hogy egy olyan kortárs szerzőről van szó, aki szívesen segít a fordítóknak. A másik könyv-

¹ Papp György: Egy Kosztolányi-regény szerbhorvát kiadásának fordítástörténeti tanulságai. *Híd*, XLIX évf., 1985, 10. sz., 1355–1362.

² Tverdota György: A fordító és a tulajdonnév, 2015, 1. Kéziratban (köszönöm Tverdota professzor úrnak, hogy elküldte nekem ezt a kéziratban levő szöveget).

nyitó körülmény pedig az, hogy maga a szerző sem volt százszázalékosan következetes az ilyen nevek használatában, vagyis nem fedezhető fel szigorú rendszer az ilyen neveknél. Másképpen fogalmazva, a szövegben gyakran keverednek a beszélő nevek, a csúfnevek és az egyébként létező, hétköznapi, de jelentéssel telített magyar vezetéknevek és végül, de nem utolsósorban az „egyszerű”, semmi különleges jelentéssel nem felruházott, gyakori magyar vezetéknevek. Ez némi szabadságot adott a fordítónak, ám nem mentette teljesen fel a kínoktól. Az első történet, illetve az egész kötet címébe foglalt szereplő, Molnár Lajos nevét (aki ugyan nagyon óvatosan, de az egész kötet egyetlen igazi „főszereplőjének” vagy központi szereplőjének nevezhető) nyilván érintetlenül kellett hagyni, még annak a rizikónak a tudatában is, hogy a vezetéknevébe foglalt szakmával a narrátor (Márton narrátorait ismerve) egyszer-kétszer eljátszadozik majd. Szerencsére ebben a történetben ezt csak egyetlenegyszer teszi, viszonylag diszkrét módon, úgyhogy a vezetéknev változatlansága a fordításban nem jár nagy veszteséggel, legalábbis az allúzív potenciált tekintve. Meg nem teljesen értelmetlen dolog feltenni, hogy a szerb olvasó talán még a magyar nyelv ismerete nélkül is megsejti, hogy a molnár szó mit jelenthet, milyen szakmára vonatkozik.

A komolyabb fordítói problémák a mellékszereplők neveivel, beceneveivel kezdődnek. Olyan sorkatonák, olykor felettesek neveiről van szó, akikkel, mint azt maga a narrátor mondja, valamikor régen egy alföldi kaszárnnyában, porban és sárban „töltötte az időt”. Talán magát az életet és annak következetlenségét utánozandó (bár, mint azt már régóta tudjuk, az élet logikáját, illetve kaotikusságát ráerőszakolni az irodalomra, amelynek a logikája teljesen más, sokszor zsákutcába vezethet egy író vagy fordítót), magam is a kombinált megoldás mellett döntöttem: némely vezetéknevet és becenevet lefordítottam, „szerbesítettem”, néhányat, azokat, amelyeknek kissé ködösített értelmük van, vagy egyenesen kétértelműek, illetve azt a néhányat is, amelyet nem sikerült megfejtenem, meghagytam eredetiben, persze szerb átírásban. Ugyanakkor megkockáztattam azt, hogy néhány olyan vezetéknevet, amely a magyarban létezik, de fontos jelentéssel bír, a történetben mégis lefordítsak, illetve szerbre adaptáljak, úgyhogy néhány helyen vezetéknev helyett becenév (gúnynev) áll és fordítva. Hogyan működik mindez a (textuális) valóságban?

Molnár Lajos szakaszvezető – aki, saját bevallása szerint, embert is ölt, és akinek úgymond „feladata” a fiatal értelmiségi, egyetemre előfelvételizett sorkatonák (az ún. „nyulak”) megalázása – jellemével szöges ellentétben áll Jámbori őrmester, akit már az őt megillető (egyébként persze a magyarban nagyon is létező) vezetéknevvel jellemezni kellett a for-

dításban is. Úgy döntöttem, hogy a némileg infantilis és vulgáris „szerbesítést”, a vezetéknev -ić végződésével való felruházását egy kissé régiesebb, „monarchiabeli”, „nemzetköziesebb” végződéssel, az -ić-csel cseréljem fel, olyan végződéssel tehát, amelyet a Magyarországon vagy a mai Ausztriában élő, délszláv származású emberek viselnek. Több lehetőség is kínálkozott (Pitomkič, Pitomkovič, Mirič). Végül a „narednik Dobričić” mellett döntöttem.

Még két érdekes vezetéknevű feletttest emelnék ki, mégpedig Bors hadnagyot és Csató őrmestert, akiket meghagytam eredetiben, szerb átírásban. Nem mertem hozzájuk nyúlni, mert az olyan kifundált vezetéknevek, mint például a Biberčević (Biberčević – egy kicsit sok lenne, ha mind-egyik a ritkábbik -ić-re végződne) vagy Biberko túlzottan komolytalanul hatnának, és a becenév képzetét keltenék az olvasóban, márpedig a szövegkörnyezetből egyértelműen látszik, hogy nem becenevekről van szó. Úgyhogy Bors hadnagy a fordításban is *poručnik Bors* maradt. Csató őrmester esete azonban ennél érdekesebb és némileg komplikáltabb. Őt sem „bántottam”, maradt *narednik Čato*, ám a probléma máshol keresendő, a narrátor lelohaszthatatlan játékoságában. Egy helyütt ugyanis Márton narrátora a nyulak „névadási mágiájáról” szólva a következőket mondja: „Csatót pedig elneveztük Tócsának. Most már nem féltünk tőle, ő most már csak egy Tócsa volt. Sekély, poshadt víz. Egykettőre kiszárad.”³ A szerb nyelv, főleg a belgrádi argó, nagyon is jól ismeri a szótagok sorrendjének megváltoztatását, az ún. „šatrovački govor”-t (erre egy hírhedt példa a ma már közröhejt kiváltó „Zemun-zakon”, „Munze-konza”, szabad fordításban „Zimony, az király”), ám ebben az esetben ennek semmi effektusa nem lenne, hiszen elveszne a poén, mivel a *Toča* szerbül nem jelent semmit. Valamit tehát változtatni, módosítani kellett, ráadásul egy egész kis szövegkörnyezetről van szó. Azt kellett érzékeltetni a célnyelvi olvasóval, hogy egy ilyen egyszerű szótagcserével sikerült az értelmiségi, porig megalázott fiatal sorkatonáknak „visszavágniuk” a szigorú, igazságtalan Csátónak, sikerült nekik ezzel a piciny névváltoztatással demisztifikálni, degradálni, úgymond egy kis „névadási mágiával” sikerült őt kiröhöghetővé tenni, az alakját karnevalizálni, megfosztani őt, legalább szóban, a reális hatalmától. A változtatás tehát azért volt itt elengedhetetlen, mert a veszélyes/veszélytelen disztinválást egy nyelvi, egy betűrendi változtatással érik el a kiskatonák, és ez a betűrendi „átpakolás”, ha szó szerint ragaszkoznak hozzá, nem jelent semmit. A fordító nagy öröme és megkönnyeb-

³ Márton László: *M. L., a gyilkos (Történetek egy regényből)*. Kalligram, Pozsony, 2012. 47.

bülésére azonban létezik a szerb nyelvben egy olyan, a *Čatótól* csak egyetlen betűben eltérő félig szleng kifejezés, a *Čata* (kissé pejoratív elnevezése a katonai írnoknak, egy olyan kifejezés, amellyel irigységgel elegy lenézéssel néznek a katonaságban azokra az írástudókra, akiknek az írnoiki poszt jutott osztályrészül). A „poént” tehát itt másképpen kellett elérni, más módon kellett Čsatót „kasztrálni”, így végül az inkriminált rész a következőképpen hangzik: „A Čatoa smo nazvali Čatom. Više ga se nismo plašili, srozao se u običnog Čatu. U glupog, nejakog cvikeraša. U bedno, štrebersko pisaralo.”⁴

Ami a katonákat, vagyis a „nyulakat” illeti, a lefordított és le nem fordított nevek aránya körülbelül fele-fele: egyértelmű, hogy Pásztorhoz és Szabóhoz nem lehetett hozzányúlni. Nem találtam viszont megfelelő megoldást az olyan vezetéknevekre, mint Halápi, Gyarakai vagy Surczi. Ráadásul az utóbbiról kiderül, hogy amolyan bece(gúny)-vezetéknevről van szó, hiszen Surczi egyik feladata az, hogy tisztítsa, fényesre súrolja Molnár csizmáját. Ezeket a neveket meghagytam, szerb átiratban. Előfordul azonban, hogy még a leggyakoribb, fordítói szempontból látszólag „veszélytelen” vezetéknevekben rejlik a probléma. Legalábbis, mint azt már láttuk, ha azt a narrátor is úgy akarja. Ki gondolná, hogy a Szabó vezetéknev bármikor, bárhol problémát jelenthet? Itt problémát jelent. Még hozzá akkor, amikor egy névsorolvasásnál a kíméletlen szadista Molnár Lajos Szabó vezetéknevét kiáltja el, ám nem találja őt. Akkor az egyik katona meg merészel szólalni, és azt mondja neki, hogy „Szabó ott áll”⁵, amit persze Molnár (szándékosan) félreért: úgy tesz, mintha azt hallotta volna, hogy „szabotál”, úgyhogy a fordítónak itt újra az egész kontextust kellett valahogy megváltoztatnia, véleményem szerint itt kevesebb sikerrel, mint az előbbi hasonló példánál. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, és összejöhessen a nyelvi meg nem értésen alapuló nézeteltérés, a szerencsétlen közkatona Szabót a szerb szövegben némi (még ha minimális) hatalommal kellett felruházni ahhoz, hogy valaki kijelenthesse, hogy Szabó az őszi mezőgazdasági munkához embereket választ ki (valahol), és azért nincs ott, hiszen a „Sabo bira (ljude)”⁶ hasonlít legjobban a „sabotira” (szabotál) ígére.

Másfelől viszont egyértelmű volt, hogy Kuczorgó Árpai neve nem maradhatott meg. Itt az *Arpika Šćućurko* megoldást választottam. Még az ilyenfajta játékosággal is résen kell lenni, hiszen az egész könyv szintjén működő finom belső összefüggések logikája azt diktálja, hogy valahol, va-

⁴ Laslo Marton: *Ubica L. M. Preveo s mađarskog Marko Čudić. Levo krilo*, Beograd, 2014. 48.

⁵ Márton László, i. m. 24.

⁶ Laslo Marton, i. m. 23.

lamegyik történetben még előfordulhat egy hasonló (csúf)név. És valóban, elő is fordul a második történetben (*Izgalmas romok*), méghozzá Toporkó Árpi formában. Itt viszont egy elég nagy hibát követtem el, amire sajnos csak már a fordítás megjelenése után jöttem rá. Sokszor megtörténik velem, hogy írásban összekeverem a zöngés/zöngétlen betűpárosokat. Ebben az esetben is a Toporkót Toporgónak olvastam (meg hát „így van értelme”, és ennyi beszélő név után az ember már ott is „értelmet” keres a nevekben, ahonnan az hiányzik), úgyszólván megalkottam az *Arpika Šćućurko* párosát, ikercsillagát, az *Arpika Nemirkót*. Ráadásul itt szándékosan használtam a vajdasági szerbek körében meghonosodott magyar férfi becenevek (Feri, Laci, Jancsi) további deminutivizálását (Ferika, Lacika, Jančika a szimpla Feri, Laci, Janči helyett), ami azoknak a szerb olvasóknak, akik nem a Vajdaságban (főleg a Bácskában) szocializálódtak, tovább fokozza ezeknek az egyébként is jelentéktelen alakoknak a jelentéktelenségét.

Maradjunk még egy kicsit a neveknél. Néha előfordul, hogy a vezetőnevek, amelyek léteznek a forrásnyelvi kultúrában, olyan kontextusban bukkannak elő, hogy arra készítetik a fordítót, „dolgozzon rajtuk”. Ilyen az első történetben a Bolonyai Sanyi névre hallgató sorkatona: nagyon ügyes fiatalemberről van szó, aki képes beszerezni mindenféle, az akkori Magyarországon hiánycikknek számító nyugati luxuscikkeket, tárgyakat, élelmiszert stb. Olyan emberről van szó, aki rendkívül fontos, hasznos szerepet tölt be, vagy, hogy egy elcsépelet fordulattal éljek, színeket ajándékozik a katonaság szürke hétköznapjainak. A kaszárnya ravasz Hermészének is lehetne őt nevezni. Őt *Šanjika Bolonjezére* szerbesítettem, illetve szerb átiratban úgymond „olaszosítottam”, ami remélhetőleg némi többletjelentéssel bír majd a célnyelvű olvasónál. Talán a magyar olvasóknál nincs ekkora többletjelentése, de tekintettel arra, hogy máshol már sokszor előfordultak kisebb-nagyobb fordítói kudarcok, a fordítói kompenzáció elvének alkalmazása egyszerűen elengedhetetlen volt.

Ott, ahol egyértelműen gúnynevekről van szó, ráadásul olyanokról, amelyeket az emberek feltételezhetően csak a katonai szolgálat idején viseltek, a szerb nyelvre való fordításuk vagy adaptálásuk egyszerűen követelmény volt. Így lett például Gugolya sorkatonából Čučko, Pirókból Rumenko (sajnos, itt a fagyalt neve is „bezavart” egy kicsit), a furcsa nevű Tóásóból lett a szerbül nem túl jól hangzó Jezerokopač, Targoncás pedig Tragacič lett (bár lehetett, mondjuk, Viljuškarević is, ha történetesen villástargoncából lett volna levezetve a neve). Valamivel érdekesebb Vízhányó esete: a narrátor ugyanis részletesen elmagyarázza, hogy a vízhányó valaha létező foglalkozás volt. A halászok így nevezték azt az embert, akinek az volt a feladata, hogy a csónakba bekerült vizet folyamatosan kido-

bálja, eltávolítsa. Megkérdeztem néhány idősebb szerb halászbembert, hogy létezett-e a szerbben erre külön kifejezés, de nem tudtak róla. Úgyhogy a végén (megint egy olyan szituáció miatt, amikor a narrátor eljátszadozik Vízhányó becenevével, vagyis szó szerint értelmezi azt) a szerbül is furcsán hangzó Vodobljuv nevet agyaltam ki (még szerencse, hogy fiktív alakról van szó, és nem tiltakozhat!). Külön érdekes a Molnár előtt leginkább megalázkodó „sima arcú” Csillag esete, aki éjszakánként Molnár vaságya előtt térdepelve orálisan kielégíti a szakaszvezetőt. Mivel a (kényszerű, megalázáson alapuló) homoszexualitás a katonaságban és a börtönökben nem olyan ritka dolog, nem véletlen, hogy az egyébként állítólagos gyilkosság miatt börtönviselt Molnárt ily módon kielégítő fiút épp Csillagnak hívják, hiszen, bár létező vezetőknévről van szó, a hírhedt szegedi Csillag börtön képzetét is előhívhatja az olvasóban. Itt úgy döntöttem, hogy vezetőknéből keresztnevet csinállok, így lett Csillagból a szerb szövegben Zvezdan. Ezzel a névvel kapcsolatban is előfordulhatnak aszociációk: az újabb kori szerb politika egyik legsötétebb alakja, Zvezdan Jovanović neve juthat eszébe az olvasónak, aki szó szerint meghúzta a ravaszt Zoran Đinđić miniszterelnök meggyilkolásánál. Ilyenkor az a kérdés is felmerülhet, vajon bosszút állhat-e a fordító legalább egy picit valamiért azzal, hogy egy Zvezdan nevű illetőt ilyen helyzetbe tesz.

A kötet harmadik történetében, amely *A közepes fogorvos* címet viseli, ugyancsak sok érdekes, fordítói szempontból kihívásnak számító névvel és becenevvel találkozunk. Csak néhányat említenék meg ezek közül. Az egyik centrális karaktert, aki a fiát egész életében a közepes fogorvosi pályára készítette elő, a középszerűség eme komikus apostolát Rajzoló Györgynek (Rajzoló Gyuri bácsinak) hívják, a fiát, magát a közepes fogorvost pedig Rajzoló Pálnak. Ritka, ám létező vezetőknévről van szó, de a beszédességet valamelyest visszaadandó, úgy éreztem, újra „lépni” kéne valamit. Az -ic-re végződő vezetőknévek túltengésének elkerülése végett itt egy tipikus vajdasági szerb vezetőknév-végződést alkalmaztam, a -čki-t, így lett a kispolgári középszerűség apostolából a szerb szövegben Čika Đurika Crtački, a fiából pedig Pal (Palika) Crtački.

Némileg másféle fordítói eljárást követel meg egy fiktív, jobban mondva egy potenciális vezetőknév. Amikor ugyanis a harmadik történet egy másik fontos figurája, a zsidó származású Holzhauser Bálint magyar vezetőknévet óhajt választani magának, az egyik lehetséges opció, számára mindenképp a legvonzóbb, az arisztokratikusan csengő Holdvilág (nemcsak a holdvilág, hanem egy erdélyi falu neve is „bele van komponálva”). Itt a Mesečinski lett a megoldás, mert arisztokratikusan, de ugyanakkor kispolgáriasan csengő volta mellett némileg emlékeztet Krleža *Na*

rubu pameti (*Az ész határán*) a (gospodin) Domaćinski nevű kifejezetten negatív figurájára is.

És míg a megoldások a humoros élű vagy kifejezetten pejoratív csúfnevekre viszonylag könnyen adódtak – így lett pl. Bőrös Pistiből Pištika Kožica, a bizarr Tőrös Kocsárból pedig a valamivel egyszerűbb nevű Bocko Nožić – sokkal nehezebb volt bármit is kezdeni az undorító kommunista bürokráciát képviselő hivatalnok, Hivatal Ervin névvel. Olyan figuráról van szó, aki egy fiatal, szüleivel Franciaországban élő magyar lány elé – aki egy magyar fiú iránti szerelem miatt vissza szeretne jönni Budapestre, és itt folytatni egyetemi tanulmányait – a lehetetlennél lehetlenebb adminisztratív akadályokat állít. Szó szerinti fordításban lehetne ez a Hivatal Ervin pl. „Ervin Služba” vagy „Ervin od Službe”. A kínálkozó szerbesített változatok közül (Službić, Službović, Službeniković vagy a kicsinyítő képzős Službeničić) egyik sem tűnt igazán jónak. Aztán egyszer csak eszembe villant az Argentína–Kis-Jugoszlávia barátságos futballmérkőzés az embargó idejéből, 1993-ból (ha jól emlékszem), amelyen argentin színekben pályára lépett egy valószínűleg délszláv származású focista, Fabián Oscar Cancelarich, és ez az elhalványuló emlék hihetetlen módon kapóra jött a megoldáskeresésben. Így lett Hivatal Ervinből a fordításban *Ervin Kancelarić*.

Látszólag, de csak látszólag egyszerűbb az utolsó történet egy másik fontos szereplőjének, Varjú Dezsőnek a neve. A tragikus sorsú figurát, akit a narrátor reménytelenül tehetségtelen fényképészként mutat be, és aki végül, amíg holtrészegen eteti a disznókat, belefulladás a moslékos vályúba (mivel a fiatalember depresszióban szenved, bizarr öngyilkoságként is el lehet könyvelni a halálát) Márton László saját bevallása szerint egy létező személyről, az ugyancsak tragikus sorsú egykötetes költőről, Holló Andrásról mintázta, aki valóban öngyilkos lett, egy felüljáróról vetette le magát az autópályára. Ősrégi írói fogással megváltoztatta tehát a könyvben a létező példaképet foglalkozása, illetve tragikus végzete tekintetében. Mivel Varjú Dezső névvel is egy helyütt eljátszadozik a narrátor, itt kénytelen voltam egy kevésbé effektív, kombinált megoldást alkalmazni, a vezetéknevét lefordítottam és szerbesítettem, a keresztnevét pedig meghagytam, így lett az illetőből végül Deže Vranić.

Az említett becenevek és beszélő nevek persze csak egy töredékei mindazoknak a problémáknak, amelyekkel Márton László összetett prózájának a fordítója szembesül. Márton nyelvi játékaiban ugyanis gyakran a narratív szövet más dimenzióira is átterjednek. Márton régebbi könyveinek narrátorai gyakran írnak újra, illetve parodizálnak más, ismert és kevésbé ismert szövegeket. Gyakran az ilyen stílusimitációk teljesen váratlan

helyeken bukkannak fel, mondjuk olyanokban, amelyekhez az alapszövegként használt mű egyáltalán nem illik. Ebben a kötetben, konkrétan az első történetben, Molnár Lajos szakaszvezető egyik tirádáját parafrázálja a narrátor úgy, hogy az szinte minden elemében az *Énekek énekére* emlékeztet. Azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az *Énekek éneké*-nek stílusa, illetve hasonlatfüzérei egy enyhén szólva esztétikailag és morálisan problematikus személyt (egy falusi prostituáltat) hivatottak felmagasztalni. Ezt bemutatandó, valamivel hosszabb idézet következik, majd rögtön azután a szerb változat:

„Termete sudár, mint a szögesdrót mögött az őrtorony, vagy mint a börtönparancsnok irodájában álló fikusz. Haja selymes, mint a zacskóragasztáshoz használt selyempapír.

Szeme átlátszó és kerek, mint a zárkaajtón a kémlelőablak. Nevetése ezüstös fényű, mint a vadonatúj kézibilincs. Dereka ruganyos és karcús, mint a gumibot. Karjai megtartó erejűek, mint két párhuzamos vezetőlánc.

Foga fehér, mint a Csillagbörtön asztalosműhelyében a luxuskivitelű konyhaszekrény. Mellei frissek és gömbölyűek, mint az állampusztai rabgazdaságban a primőr paradicsom!”⁷

„Stas je njen vitak poput osmatračnice iza bodljikave žice, poput fikusa u kancelariji zatvorskog upravnika. Kosa je njena svilenkasta poput svilene hartije za lepljenje kesu.

Oči su njene prozirne i okrugle poput špijunki na vratima ćelija zatvorskih. Osmeh njen ima srebrnkasti sjaj, poput lisica za ruke, novih novcijatih. Struk je njen gibak i tankovijast, pendreku sličan. Stisak ruku njenih čvršći je od dva robijaška lanca, paralelno postavljena.

Zubi su njeni beli poput kredenaca luksuzne izrade iz stolarske radionice zatvora Zvezda. Dojke su njene jedre i oble poput ranih rajčica sa zatvoreničkih farmi u pustarama mađarskim!”⁸

Nem ritka az úgymond „pszeudonépi mondások” (újra komponált, a megváltozott történelmi kontextushoz illő mondások) használata sem, főleg dialógusokban. Ezeknek a megoldása nem okozott különösebb gondot. Ezek közé lehetne sorolni Molnár egy mondását, vagy inkább fenyegetését, miszerint „Leverlek, mint ruszlik a forradalmat!”, amelyet az „Ümlaticu vas ko Ruje revoluciju!” mondattal helyettesítettem.

Valamivel nehezebbnek mutatkoztak viszont azok a szituációk, amikor az elbeszélő lankadatlan játszadózókedvében létező és sokat használt köz-

⁷ Márton László, i. m. 48–49.

⁸ Laslo Marton, i. m. 50.

mondások szó szerinti „értelmével” játszik. Amikor például – számomra indokolatlanul és erőltetetten szellemeskedve – a narrátor azt mondja egy szituációban valakire, hogy „ő sem jobb a Deákné vásznánál” és azon morfondírozik, hogy ki az a Deákné, és miféle vásznonról van szó, akkor a fordítónak nyilván újra lépnie kell, illetve olyan módon kell az egész (egyéb-ként nem túl jelentős) szituációt átalakítania, hogy lehetőleg egy olyan (nő)személy nevét komponálja bele a szövegbe, amely valamilyen szerb mondásban is szerepel. Így lett végül a Deákné vásznából szerbül radio-Mileva (a pletykát megtestesítő asszony). Mivel a kontextus túl hosszú és fárasztó lenne az olvasónak, csak az eredeti, illetve a fordítás szövegeire való hivatkozást tüntetem fel.⁹

A szótagok felcserélésével járó effektussal a narrátor eljátszik a második történetben is. A békés magyarországi család 1993. évi nyaralása folyamán egyszer csak felkerekedik, otthagyja a nyaralót, és a kisebbik gyermek un-szolására romos várakat indul el keresni a megszállt területeken. A rosszat sejtető autózás folyamán (még akkor is rosszat sejtető, ha a narrátor, mint egy az olvasót megnyugtató, előrebocsátja, hogy a békés családocskával semmi rossz nem fog történni), az egyik gyermek, a már serdülő leány egy citromot forgat a kezében, azzal játszik (talán idegességében, félelmében), és azt hajtogatja félhangosan, hogy cit-rom, rom-cit, amely szótagcsere magába foglalja a *rom* szót. Sajnos, jobb megoldás híján, a szerbben itt a klasszikus, már említett *šatrovački* beszédet használtam, és a li-mun, mun-li kombinációval éltem, amiből természetesen elveszett az értékes információ, a *rom* mint az egész történet címbe foglalt fontos vezérszála.

Ami a létező, ám nem túl könnyen fordítható toponimiákat illeti, egyetlenegy ilyen fordul elő, mégpedig a harmadik történetben a Hármashatár-hegy. Szerencsére ezt egy nálam tapasztaltabb fordító, Vickó Árpád már megoldotta Örkény *Egyperces novelláinak* szerb fordításában, méghozzá a kissé archaikusan-epikusan, ám jól csengő Tromeđ-planinával. Márpedig a fordítóknak is, akár a posztmodernista íróknak, úgymond „megen-gedett” a jelöletlen lopás, és én itt előszeretettel éltem ezzel a lehetőséggel. E szövegben viszont nyilvánosan is kifejezem a hálámat Vickó Árpádnak.

Külön probléma – és ezzel le is zárnam a példák listáját –, amikor a narrátor egy magyarul kifejezetten jól tudó figura beszédébe csúsztat szándékosan valami szimpatikus nyelvi botlást. Éppen ez történik egy Magyarországon tanuló vietnami diák, Cang esetében, aki lenyűgözően beszél magyarul, Adyt is fejből szavalja, ám amikor számára felkavaró, megrázó eseményekről szól, előfordul beszédében egy-egy rokonszenves botlás.

Az egész kötet egyik legmeggrázóbb, legfelkavaróbb jelenetében Cang saját hűséges kiskutyája tragikus sorsát írja le (a kiskutyát ugyanis vietnami szokásokhoz híven *elkészítették, azaz megették*). Azt mondja Cang magyarországi barátainak, hogy azon a bizonyos „búcsúesten” a kiskutyá, Hoan, úgy fejezte ki szeretetét a gazdája iránt, ahogy az már egy kutyától elvárható: nyalogatta gazdája arcát, és mint Cang mondja, *vidáman csóválta a farkáját*.¹⁰ Ez magyarul helytelen ugyan, de követi a nyelvi logikát, valamelyest azokra a gyermeki „motivált nyelvi hibákra” emlékeztet, amikor az anyanyelvét beszélni tanuló gyerek már ismeri a nyelvtan néhány szabályát, ám nem tudja, mikor kell épp az adott szabályt alkalmazni. Itt tehát a szerbben is olyan megoldást kellett találni, amely egy ilyen rosszul alkalmazott nyelvtani szabályra emlékeztet. Úgy döntöttem, hogy itt a szerb kicsinyítő képzők kettősségével játszom el, így lett a helyes *farkocska (repić)* helyett a helytelen *repance*. A mondat tehát szerbül így hangzik: „A psić je veselo mahao *repancetom*.”¹¹ A rizikó abban rejlik, megtörténhet, hogy egy kritikus vagy egy elemző a szövegkörnyezet ismertetése nélkül idéz a műből, ami elég lejárato a fordítóra nézve, egyenesen írástudatlannak állíthatja őt be.

A példák száma, mint szinte bármely fordítás esetében, itt is gyorsan megsokszorozódhatna. Most csak a legjellemzőbb példákat emeltem ki, de sok probléma ismertetése értelemszerűen elmaradt. Ez azonban még nem a legnagyobb gond. A legnagyobb probléma ilyen jellegű szövegek fordításánál a nem detektált „aknák”, az észre nem vett problémák, amelyek felett tudatán kívül elsiklott a fordító. Minden nagyra törő műfordítónak az egyik fő célja az kellene legyen, hogy a tudatlanságból vagy koncentrációkihagyásból fakadó hibákat a minimálisra csökkentse. Hogy ezt sikerült-e elérnie, azt csak a legelmélyültebb, legfigyelmesebb olvasók fogják megválaszolni. A többiek pedig remélhetőleg megelégednek azzal az illúzióval, hogy az eredeti mű hű mását olvassák.

---

¹⁰ Márton László, i. m. 185.

¹¹ Laslo Marton, i. m. 197.